

ВПЛИВ ПОМІЩИКІВ ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ УПРАВИ НА КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ В РЕГІОНІ (початок ХХ ст.)

У статті аналізуються особливості адміністративного та організаційного регулювання кредитної політики в Бессарабській губернії. Особлива увага приділяється фінансовим операціям Ізмаїльської управи. Встановлено, що при оформленні штатного персоналу державних кредитних установ цілковита перевага надавалася представникам дворянського стану, які були представлені в усіх центральних банківських установах та фінансових організаціях регіону. Незважаючи на таке домінування аристократії у сфері кредиту, справи Ізмаїльського повіту в питанні двосторонніх відносин із позикодавцями були досить успішними, що говорить про компетентність та ефективну роботу працівників даних установ.

Ключові слова: дворянство, Бессарабська губернія, Ізмаїльська управа, земська каса, позика, фінанси.

Наприкінці ХІХ ст. кредитно-банківська система Російської імперії зазнала значних змін. Так, 1 червня 1895 р. було прийнято «Положення про установи дрібного кредиту», в якому основною їх формою, поряд із позичково-ощадними товариствами, визнавалися кредитні товариства райффайзенівського типу. Програма документу поширювалася також і на каси. Головна мета установ дрібного кредиту, за положенням, полягала в тому, щоб надавати населенню, в тому числі різним союзам, артілям, позики для задоволення господарських потреб і заощадження та накопичення невеликих грошових сум, на які нараховувалися відсотки. Даним установам дозволялося приймати пожертвування, набувати майно, вступати в договірні зобов'язання, брати участь у судових процесах в якості позивача або відповідача, тобто фактично вони наділялися всіма правами юридичної особи. При цьому учасники установ дрібного кредиту несли відповідальність за їхніми зобов'язаннями на підставі кругової поруки. Джерелами коштів для відкриття кредитних товариств могли служити кредити Державного банку.

В наш час широко розповсюджена практика надання короткострокових позик, які допомагають вирішити господарські, побутові та інші потреби населення. Тому є доцільним розкрити сутність фінансових установ, які здійснювали такі послуги у минулому: перебіг засновницької кампанії, штатний персонал, зарплатня працівників.

У наукових публікаціях сучасних дослідників, як правило, питання участі дворянства в мережі дрібного кредиту розглядається в комплексі з іншими аспектами історії економіки та кредиту. Серед них потрібно назвати Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран [3], Д.Е. Шемяков [8], В.В. Шевченко [7] та інших. Однак, до сьогодні, ми не маємо комплексної роботи, яка б висвітлювала місце та роль дворянства Бессарабії в діяльності дрібних фінансових установ.

У статті досліджуються якісні зміни фінансово-кредитної справи Бессарабської губернії на матеріалах Ізмаїльської управи, зроблена спроба розкрити значення губернського дворянства у розвитку мережі дрібного кредиту.

На початку ХХ ст. кредитна справа в Бессарабській губернії вимагала від працівників та клієнтів високий рівень професійності та значний ступінь довіри, прозоре виконання двосторонніх відносин.

Стрімкий розвиток кредиту збільшував функції установ та розширяв штатний персонал. Так, в Ізмаїльській касі дрібного кредиту існувала посада чиновника для іноземного листування. За імперським регламентом цю посаду могла обіймати особа, яка

мала чин колезького асесора або звання особистого дворянина. Робота була періодичною, за яку працівник отримував 2 000 рублів на рік. Цікаво, що листи з фінансовими пропозиціями надходили до канцелярії Ізмаїльського градоначальника не тільки з різних регіональних та державних установ, але й з різних країн Європи та світу.

На це вказують матеріали комунальної установи «Ізмаїльський архів». До Ізмаїльської управи 26 червня 1912 р. надійшов лист від банкірського дому «Wm. Read and Co. Bankers», що розташовувався на 31 Pine Street в місті Нью-Йорку.

Ось цитата з цього повідомлення: «До теперішнього часу російські муніципалітети отримали майже всі гроші, які вони запозичили за межами Росії: у Франції, Німеччині, Англії, Бельгії та Голландії. Усі банкіри Європи сприяють наданню позик градоначальникам та муніципалітетам Російської імперії... Тому наша установа має намір зробити вам пропозицію з Америки. Усі питання щодо відсотків, рівня безпеки та обслуговування будуть якісно врегульовані» [5, арк. 33]. З цього документа видно, що імперські міські управи, які склалися, переважно, з представників дворянської верстви, мали самостійність і могли звертатися за послугами до іноземних кредитних установ. Рівень довіри до Ізмаїльської управи був дуже високим, що говорить про її спроможність сплачувати вчасно відсотки за позиками.

Звичайно, були і скрутні часи, коли управа намагалася виклопотати відстрочку стосовно своїх кредитних зобов'язань. До правління Полтавського земельного банку 5 червня 1908 р. було надіслано таке клопотання. В ньому вказувалася загальна сума позики (25 000 рублів), а також строки виконання договору: позика була надана 31 грудня 1907 р., кінцевою датою в документі зазначалося 30 червня 1908 р.

В цьому ж році Бессарабсько-Таврійський земельний банк отримав 20 000 руб. боргу від управи, після чого до правління банку був надісланий новий запит за позикою у 25 000 руб. під заставу Ізмаїльської міської нерухомості [4, арк. 1]. На кожній розписці та документах, що направлялися міським правлінням до фінансово-кредитних установ, стояли підписи головного скарбника міста Ізмаїла Гиржева Андрія Володимировича, який мав чин колезького радника, тобто був дворянином. Помічником (старшим бухгалтером) в Ізмаїльському казначействі працював дворянин Янушкевич Олександр Львович, який також ставив свій підпис на усіх фінансових документах управи [1, с. 279]. Таким чином, незважаючи на авторитет Ізмаїльської управи та цілковиту довіру з боку фінансових установ, гарантами виконання кредитних зобов'язань м. Ізмаїла виступали саме керівники Ізмаїльського казначейства, як фахівці своєї справи, як чиновники, які несли відповідальність за грошові операції повіту.

Завдяки існуючим матеріалам, можна дійти висновку, що адміністративні та організаційні можливості Ізмаїльського казначейства з плином часу лише зростали. Таке ствердження є обґрунтованим через штатний персонал, який мала ця установа. Головний скарбник Ізмаїльського казначейства Гиржев Андрій Володимирович у 1914 р. вже мав чин статського радника, тобто його кандидатура відповідала посаді віце-губернатора або керівника губернського казначейства, заступника директора урядового департаменту.

Взагалі, в Російській імперії чин статського радника замикав I-у групу чиновництва. Дана група (з I-го по V-й клас) об'єднувала представників вищої номенклатури, що визначали курс політики держави та мали особливі привілеї і високі посадові оклади. Свої функції старшого бухгалтера незмінно виконував Янушкевич Олександр Львович. Бухгалтери першого та другого розрядів Успенський Григорій Іванович та Овсяний Аркадій Фомич, відповідно, за ці роки дослужилися до чину колезького асесора, тобто здобули особисте дворянство. Варто зауважити, що на початку XX ст., навіть якісно виконуючи усі регламентні положення стосовно проходження державної служби, дуже важко було переступити бар'єр від титулярного радника до колезького асесора та здобути бажане дворянство.

Справа у тому, що титулярний радник після проходження трирічної служби мав здобути звання колезького асесора, а з ним і титул дворянина. Для того, щоб кількість

дворян в імперії не збільшувалася за арифметичною прогресією, існувало негласне правило: по можливості не надавати звання колезького асесора титулярним радникам [2, с. 279]. В народі таких нетитулованих дворян часто називали «вічними титуляшками». Титул дворянина давав можливість працевлаштування, забезпечував престижні посади та оклад.

Так, у Кишинівському міському громадському банку директором був почесний громадянин, купець першої гільдії, Віктор Пантелейович Синадино (мав дворянське коріння); посаду заступника обіймав колезький асесор Василь Феодосійович Кучков (він же завідував касою); кандидатами до складу заступників були: статський радник Іван Федорович Кемриць та відставний ротмістр Михайло Федорович Качулков. Бухгалтером в цій установі працювала дворянка Марія Олександрівна Червенводиали, а помічником бухгалтера – колезький асесор Федір Мануїлович Другаков [1, с. 62]. Дворяни краю отримували вигідні кредитні умови в банківських установах.

Ще у перші роки функціонування Дворянського банку в земельних банках Бессарабії було закладено більше 480 тис. дес. дворянської землі. Дворянами було взято під заставу землі, більше ніж на 15 млн. крб. Наприкінці XIX ст. дворянська заборгованість зросла ще більше [8, с. 479-480]. Дійсно, уряд робив усе можливе задля зростання поміщицького добробуту та покращення їх господарства. Це були ознаки консервативного і застарілого фаворитизму: величезні позики отримували навіть ті «благонадійні» клієнти, які вже мали серйозну заборгованість. Цікаво, що поміщики краю, виступаючи працівниками та клієнтами банків, часто були засновниками та ідейними покровителями фінансової справи.

Банкіри Одеси стояли біля витоків банківської системи капіталістичного типу. Накопичивши достатні капітали, маючи постійну клієнтуру та досвід проведення банківських операцій, вони активно включалися у «засновницьку гарячку» 1860-1870-х рр. До того ж, участь у створенні промислових підприємств та акціонерних банків розглядалися ними як ще одне, дуже вигідне, джерело прибутків. Власники найбільших банківських фірм були засновниками як місцевих, так й столичних акціонерних банків. При цьому, серед останніх спостерігаємо практично одні й ті ж прізвища. На таку «монополність» банкірів зауважив І.І. Левін, який вказував, що «місце попередніх засновників, крупних місцевих капіталістів, займають засновники- професіонали, які віднині фігурують різними групами у різних поєднаннях мало не в усіх банках».

«Усюди у списках засновників, – продовжує далі І.І. Левін, – трапляються петроградські, варшавські, ризькі і одеські торгові дома – Єфруссі і К, Рафалович, Родоканакі, Маас. Так, відомо, що Ф.П. Родоканакі був засновником Петербурзького міжнародного (1869 р.), Азовсько-Донського (1871 р.), Ростовського – на Дону (1871 р.), Кишинівського (1871 р.) комерційних банків, а Герман Рафалович й Ігнатій Єфруссі – Петербурзького облікового та Позикового банку (1869 р.). У 1871 р. створено Російський банк для зовнішньої торгівлі. У цьому заході взяли участь практично всі банківські фірми Одеси, які виникли у першій половині XIX ст., зокрема: Єфруссі, Родоканакі, Маас та Рафаловичів [7, с. 81-82]. Кваліфіковані підприємці, володіючи значними фінансовими ресурсами, ставали засновниками банків, примножуючи свої статки. Для Бессарабії це були власники торгових фірм, банкірських будинків, фінансові династії Одеси. Саме вони створили Бессарабсько-Таврійський банк. Варто наголосити на тому, що засновницька активність дворян у сфері кредиту розповсюджувалася і на мережу дрібних фінансових установ.

У Російській імперії до 1917 р. існували три типи установ дрібного кредиту: 1) селянські громадські установи дрібного кредиту, до яких належали допоміжні та ощадні каси, волосні і сільські громадські ощадні каси, волосні і сільські банки, мирські позикові капітали; 2) земські каси дрібного кредиту, і 5) кредитні кооперативи двох типів, а саме кредитні товариства та ощадні товариства [3, с. 405]. Незважаючи на те, що необхідність у короткостроковому кредиті мали селяни, середній клас міщанства, започатковували діяльність таких установ представники привілейованої верстви населення.

Архівні матеріали за 1913 р. засвідчують, що справами дрібного кредиту опікувалися представники дворянського стану. Так, в документі, що розкривав особливості службового розпорядку Бессарабського губернатора, найголовнішого дворянина губернії, наголошувалося, що робочий день керівника регіону розпочинався об одинадцятій годині ранку і завершувався о тринадцятій годині (з понеділка по суботу). Згідно з цим документом, кожен понеділок губернатор заслуховував звітні доповіді відповідального у справах дрібного кредиту: обговорювалися шляхи поліпшення умов кредиту для населення, розроблялися кроки підготовки робочих кадрів для кредитних установ. [5, арк. 34]. У 1914 р. інспектором у справах дрібного кредиту був колезький асесор С.І. Орлов. Проте, штаб посадовців, які приймали безпосередню участь у становленні мережі дрібного кредиту в регіоні, був значно ширшим.

Згідно з Бессарабським адрес-календарем за 1914 р. в губернії діяв комітет, який опікувався таким кредитом. Головою цього органу був губернатор, камергер двору, дійсний статський радник Михайло Едуардович Гільхен. Також до складу комітету входили: камергер двору, в.о. губернського предводителя дворянства Олександр Кирикович Леонард, віце-губернатор, дійсний статський радник Олександр Миколайович Юрган, голова губернської земської управи, статський радник Костянтин Олександрович Мімі, управляючий Кишинівським відділенням Державного банку, колезький радник Сергій Андрійович Бобровніков, інспектор сільського господарства, член губернської земської управи, колезький асесор Г.С. Гоната, інспектор С.І. Орлов та інші. У цьому списку недворянського походження був лише діловод комітету, губернський секретар Т.А. Тур'єв. [2, с. 309]. Можна дійти висновку, що саме представники місцевої аристократії займали чільну позицію у сфері питань розробки та модифікування кредиту для населення. Участь у роботі комітету дрібного кредиту губернського інспектора сільського господарства говорить про те, що дворяни брали до уваги потреби сільського господарства, які мали необхідність у короткострокових позиках. Діяльність комітету сприяла багатьом позитивним зрушенням кредитної системи в Бессарабії.

Дворяни регіону, маючи вищу економічну та фахову освіту, займали головні посади в кредитних установах та організували професійну підготовку представників недворянського стану, серед яких були і селяни, для роботи в цих установах. З архівних документів нам відомо про проведення курсів з дрібного кредиту в селі Сарата Акерманського повіту. Ці курси проводив дворянин, інспектор Кишинівського відділення Держбанку, С.І. Орлов (член комітету в справах дрібного кредиту) [6, арк. 49-51].

Проте, в губернії існували кредитні установи, робочий персонал яких складався лише з представників дворянської верстви населення. В документі, що стосувався адміністративних положень діяльності Ізмаїльської каси міського кредиту, прикріплювався перелік посад, які були стандартними для установ такого типу. Важливою особливістю було те, що особи, які ставали працівниками даних кас, мали займати місце у «Табелі про ранги» не нижче VIII класу. В Російській імперії VIII класу відповідав цивільний чин колезького асесора, який автоматично надавав особисте дворянство. Такі правила відповідно були звичними і для міської Ізмаїльської каси, адже вона підпорядковувалась міністерству фінансів.

Інформація була надіслана для Ізмаїльської міської управи, де започатковувалось діяльність такої каси. Перелік посад, клас працівників, статут установи – були витягом із указу Миколи II («Закон про кредит для міст і земств»). Указ був підписаний у Балтійському морі на імператорській яхті «Штандарт» у 1912 р. [5, арк. 90]. Цим законом керівництво держави офіційно проголошувало домінування нобілітету в персональних складах провідних кредитних установ, особливо державних.

В Бессарабській губернії такий устрій був характерним для міських і земських кас. До числа таких установ відносилась Акерманська земська каса дрібного кредиту. Каса підпорядковувалась міністерству фінансів у співробітництві з міністерством внутрішніх

справ. Керівництво касою здійснювали голова та правління. Правління складалося з п'яти членів. Голова обирався міністерством фінансів на трирічний термін. Станом на 1914 р. головою каси був дворянин Яків Пилипович Вагнер. Його річна зарплата складала 10 000 рублів. Членом правління від міністерства фінансів та внутрішніх справ був поміщик Максиміліан Якович Новіков. Держава сплачувала йому щорічно 6 000 рублів. Також в правлінні засідав представник від земства, лише йому необов'язково було мати високий чин або дворянський титул, адже він був довіреною особою від свого повіту. На цій посаді діяв Василь Володимирович Стефанюк із ідентичним окладом у 6 000 руб. [2, с. 280].

Зовсім іншими були вимоги до наступних працівників установи. Головним бухгалтером в Акерманській земській касі був колезький радник (займав шосте місце в «Табелі про ранги») Іван Степанович Іванов. Його грошова винагорода щорічно складала 4 200 рублів. Бухгалтером вищого окладу, фактично, помічником головного бухгалтера, була дворянка Олімпіада Костянтинівна Старирадова, яка отримувала 2 800 руб. На посаді головного касира могла працювати особа, яка займала хоча б VII клас у «Табелі про ранги», ним став надвірний радник Матвій Кузьмич Хлопов, який заробляв 3 000 руб. Крім того, існували ще посади завідуючого канцелярією та голови відділу, які за правилами мали бути не нижче VI класу (отримували по 4 200 руб.). В кредитній установі працювало ще 15 осіб, які також, за державним статутом, мали бути дворянами (отримували не менше 1 500 рублів на рік [1, с. 240]. Цікавою є архівна довідка, яка пояснила, на які потреби нараховувалась зарплата робітників каси: 2/5 від загальної суми вважалися платнею, 2/5 – столовими та 1/5 – квартирними грошима. Окремо, персоналу надавали кошти на відрядження та добові, якщо вони відправлялись у відрядження кредиту [5, арк. 91]. Більш того, прибутки каси відраховувались щорічно міністерству фінансів, яке розподіляло їх між службовцями установи як преміальні, понад обумовленого для них окладу.

Таким чином, дворяни Ізмаїльської управи керували фінансовими справами повіту, гарантували чітке виконання зобов'язань перед позикодавцями та забезпечували продуману кредитну політику, що надавало позитивні можливості для розвитку міста й повіту. Про авторитет і розквіт управи говорить той факт, що банківські установи не відмовляли міській владі в наданні позик на різні терміни. Самі дворяни регіону виступали клієнтами як державних земельних банків, так і приватних, засновниками яких були банкіри-дворяни Одеси.

Аристократи губернії сприяли утворенню дрібних кредитних установ, які опікувалися селянськими та міськими потребами народу. При цьому нобілітету на вищому державному рівні створювалися вигідні робочі умови та віддавалися кращі посади в нових кредитних установах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 г. / [Под. ред. Б.А. Топиро]. – Кишинёв: Губернская типография, 1911. – 545 с.
2. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 г. / [Под. ред. Б.А. Топиро]. – Кишинёв: Губернская типография, 1914. – 520 с.
3. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]; відп. ред. В.А. Смолій. – [Т. 1]. – К.: НАН України. Інститут історії України. Ніка-Центр, 2011. – 608 с.
4. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 2. Измаильская городская управа, оп. 1, спр. 454. Отношение управы в правление Полтавского земельного банка и в правление Бессарабско-Таврического земельного банка о предоставлении отсрочек в уплате займов в 1908 г., 2 арк.
5. КУІА, ф. 2. Измаильская городская управа, оп. 1, спр. 558. Закон о кредите для городов и земств в 1913 г., 111 арк.
6. КУІА, ф. 47. Аккерманская уездная земская управа, оп. 1, спр. 10. Переписка с Бессарабской губернской земской управой об открытии в сёлах уезда ссудо-сберегательных товариществ и их состоянии в 1875-1905 гг., 418 арк.
7. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.) / В.В. Шевченко – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. – 266 с.

8. Шемяков Д.Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма / Дмитрий Сгорович Шемяков. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 252 с.

REFERENCES

1. Adres-kalendar Bessarabskoy gubernii na 1911 g. / [Pod. red. B.A. Topiro]. – Kishinev: Gubernskaya tipografiya, 1911. – 545 s.
2. Adres-kalendar Bessarabskoy gubernii na 1914 g. / [Pod. red. B.A. Topiro]. – Kishinev: Gubernskaya tipografiya, 1914. – 520 s.
3. Ekonomichna istoriya Ukrayiny: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya: v 2 t. / [avt. kol.: T.A. Balabushevych, V.D. Baran, V.K. Baran ta in.]; vidp. red. V.A. Smoliy. – [T. 1.]– K.: NAN Ukrayiny. Inctytut istoriyi Ukrayiny. Nika-Tsentr, 2011. – 608 s.
4. Komunalna ustanova «Izmayilskyy arkhiv» (dali KUIA), f. 2. Izmailskaya gorodskaya uprava, op. 1, spr. 454. Otnoshenie upravy v pravlenie Poltavskogo zemelnogo banka i v pravlenie Bessarabsko-Tavrisheskogo zemelnogo banka o predostavlenii otsrochek v uplate zaymov v 1908 g., 2 ark.
5. KUIA, f. 2. Izmailskaya gorodskaya uprava, op. 1, spr. 558. Zakon o kredite dlya gorodov i zemstv v 1913 g., 111 ark.
6. KUIA, f. 47. Akkermanskaya uezdnyaya zemskaya uprava, op. 1, spr. 10. Perepiska s Bessarabskoy gubernskoy zemskoy upravoy ob otkrytii v selakh uezda ssudo-sberegatelnykh tovarishchestv i ikh sostoyanii v 1875-1905 gg., 418 ark.
7. Shevchenko V.V. Pryvatne bankirskie pidpryyemnystvo v Odesi (XIX – pochatok XX st.) / V.V. Shevchenko – K.: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 2010. – 266 s.
8. Shemyakov D.E. Ocherki ekonomicheskoy istorii Bessarabii epokhi imperializma / Dmitriy Sgorovich Shemyakov. – Kishinev: Shtiintsa, 1980. – 252 s.

Михайлов А. Влияние помещиков Измаильской управы на кредитные отношения в регионе (начало XX в.).

В статье анализируются особенности административного и организационного регулирования кредитной политики в Бессарабской губернии. Особое внимание уделяется финансовым операциям Измаильской управы. Установлено, что при оформлении штатного персонала государственных кредитных учреждений полное предпочтение отдавалось представителям дворянского сословия, которые были представлены во всех центральных банковских учреждениях и финансовых организациях региона. Несмотря на такое доминирование аристократии в сфере кредита, дела Измаильского уезда в вопросе двусторонних отношений с заимодавцами были достаточно успешными, что говорит о компетентности и эффективном труде работников данных учреждений.

Ключевые слова: дворянство, Бессарабская губерния, Измаильская управа, земская касса, заем, финансы.

Mihailov A. Influence of the landlords of Izmail administration on credit relations of the region (beginning of XX century.)

The article analyzes the characteristics of an administrative and organizational regulation of credit policy in the province of Bessarabia. Particular attention is paid to financial transactions of Izmail administration. It was found that when they made a full-time staff of public credit institutions the full preference completed to representatives of the nobility, who were represented in all the major banking and financial institutions in the region. Despite this dominance of the aristocracy in the credit business of Izmail county the issue of bilateral relations with lenders were very successful, that indicated the competence and effective work of the employees of these institutions.

Keywords. the nobility, Bessarabian province, finance, Izmail county, district cash, loans, finance.

Одержано 19.05.2015